

Nota : Aquest fitxer fa el punt sobre el cicle de l'any de la vida pastoral tradicional a Andorra. No se tracta d'una proposta pedagògica directament per la classe, sinó d'una documentació destinada als ensenyants i a les persones que volen conèixer Andorra.

La vida pastoral tradicional d'Andorra: el cicle de l'any

La vida pastoral demana un estricte respecte del cicle de desplaçament dels ramats i un calendari dels treballs agrícoles molt ajustat. L'abundància i l'extensió de les estives no ha de fer il·lusió : no es pot fer més d'un bon passatge dels animals i els prats alpins produeixen poc i durant poc temps. Hi ha molta herba al juliol, però certs anys cal retardar la pujada per culpa d'una neu tardana, o bé ja les pastures groguegen a l'agost, per la secada o les primeres gelades.

La primera i la tercera estiva comencen a l'estatge subalpí mitjà, cap a 1800m d'altitud, i són sempre en part boscanes. La primera, pel juny-juliol, és la de més bona exposició, on la neu es fon més de pressa. La vacada hi puja progressivament i deixa bastanta herba, que els ovins acabaran a l'agost. La segona és la més alta i la més freda, que només es pot aprofitar al cor de l'estiu. La tercera, per l'agost-setembre, és sovint boscana, per guardar més frescor de l'herba i protegir el bestiar de les eventuais primeres neus.

Els conreus i els prats : l'any agrícola

L'any agrícola comença a la primavera amb la preparació dels camps i les plantacions. Els homes pugen uns dies a les bordes per a arreglar el que la neu i l'hivern han fet malbé a l'edifici, remuntar les parets caigudes, treure troncs i branques deixats als prats per les allaus. A les parròquies baixes es fa el primer dall als prats i es comença el cicle dels regs.

Després vindrà la sega dels cereals a les valls, seguida dels dalls, segues i collites successives o alternades a les valls i a les bordes, amb desplaçament de tot el grup familiar i una ajuda entre veïns o cases aliades. Segons l'estratègia de la casa o la distància de la borda, l'herba es guardarà a la borda o es baixarà al poble. A mitjans de juny els bovins pujaran a muntanya. Els ovins transhumants els substituiran unes setmanes, femant cada nit els camps de les valls o de les bordes.

Cada casa torna a recuperar i a guardar les seves vaques a finals de setembre. Les últimes collites es faran a la tardor, patates i tabac, amb de vegades un redall als prats.

Durant l'estiu moltes activitats artesanals paren (carboneig, extracció de

materials i d'arbres, fargues, etc.) car tothom va a ajudar la seva casa pel dall o la sega i entrar les collites. Per exemple, durant els anys 1930, les empreses que realitzaven les carreteres i les instal·lacions hidroelèctriques d'Andorra es queixaven dels obrers del país que abandonaven les obres per tornar a casa seva al cor de l'estiu, quan el temps era bo per entrar l'herba.

Amb la tardor, després del llaurar, del sembrar els "blats" d'hivern i de les fires del bestiar, comencen els llargs mesos on l'activitat es redueix molt. Ja al setembre comencen les migracions temporeres de treball, però és durant l'hivern que molts andorrans i andorranes es dediquen a activitats complementàries o migren, sobretot cap a Catalunya.

Els cicles anuals del bestiar

Cada categoria de bestiar segueix un cicle diferent, amb algunes diferències entre les parròquies, segons l'altitud i les disponibilitats de les estives. Però hi ha un model comú que es troba arreu.

El cicle dels bovins comença al mars o a l'abril. Quan es pot es fan sortir les vaques unes hores a pasturar les vores i els rebaixants, vigilades per un nen o un avi, car cal economitzar l'última reserva d'herba i empalmar amb la pujada a les bordes. Aquesta es fa més o menys d'hora segons l'altitud de la borda, la presència de neu i segons si s'hi va deixar o no un estoc d'herba seca de l'estiu precedent. Els bovins pasturen als voltants de la borda i entren cada nit, car reben un complement d'herba. Si hi ha un grup de bordes els veïns s'ajuden i només tenen un sol guardià - en general un adolescent - per tot el bestiar.

La primera estiva és declarada oberta entre el 15 de juny i la Sant Pere, per acabar-se entre el 15 i el 25 de juliol. Durant tot aquest temps els propietaris poden enviar tot o part del seu bestiar quan els convé, segons les pastures que tenen i la data on les vaques van vedellar.

Al pas a la segona estiva (vegeu el document 6) la vacada queda definitivament constituïda i els animals passen sota la responsabilitat del vaquer. Per a evitar que les vaques no baixin cap a les bordes o els pobles es tanquen els passos estrets amb branques o troncs d'arbres joves que es tallen per aquesta ocasió : és "la tanca" o "el portell". Per extensió, "tancar el portell" o "aixecar el portell" significa també començar o acabar una estiva.

Els toros també pugen a l'estiva, al juliol i agost. Segons el cas, el seu propietari els posa a disposició de tota la vacada mitjançant retribució, o bé són propietat del Comú que els confia en pensió a un ramader durant l'hivern. Per evitar que no pugin les vaques joves (dites anolles, jònegues o braves), aquestes formen un ramat separat dins una petita estiva.

Com que les vaques només pasturen una herba prou alta, entren dins la primera estiva quan ja l'herba és més arrelada i els sòls són més fermes que després de la fusió de la neu. Per tant, es limita el trepig i els efectes nocius sobre la vegetació, cosa que passaria si entraven massa d'hora o si les ovelles passaven primer. Els bovins deixant al pasturar uns 10 o 15cm d'herba, fan possible fer passar després el ovins, que pasturen més arran i que poden aprofitar els vessants més rostos i els cims. Aquestes observacions mostren que hi ha una gestió raonada de les estives.

La vacada comuna acaba en general per la Sant Miquel, el 29 de setembre, però pot quedar a la tercera estiva fins a mitjans d'octubre si queda herba. Però si ho fa aleshores es troba en competència amb les ovelles que hi entren. Cada propietari recupera els seus animals i els porta a la borda, on pasturaran el redall dels prats, o les herbes i lleguminoses que han crescut després de la sega del blat, i tots els voltants. Quan no hi ha més herba, i de vegades a la primera neu, les vaques baixen a la vall. Quan hi ha herba estocada a la borda, es pot guardar el bestiar més temps i estalviar les reserves d'hivern de la casa del poble. Alguns porten les vaques directament al poble on pasturaran els rebaixants o els solans llogats al Comú.

Durant la llarga estabulació hivernal els animals eren mal alimentats, amb racions insuficients, especialment a finals d'hivern o a la primavera si el bon temps trigava a tornar per a aprofitar els rebaixants.

El cicle dels equins segueix el dels bovins, amb unes adaptacions tenint en compte la més gran rusticitat d'aquests animals i llur aptitud a aprofitar qualsevol pastura, fins i tot la més ingrata o de més pendent.

De finals del segle 19 fins als anys 1940 els equins eren, amb els ovins transhumants, els que donaven les principals entrades de diners. El nombre de bovins era limitat al màxim, tant perquè consumien molta herba a l'hivern com pel més gran interès a posar més euques a les muntanyes. Els equins eren un capital molt productiu i un element comercial indispensable per moltes cases modestes, car no demanaven gaire dedicació i menys reserves durant l'hivern. Creuades amb burros, les euques donaven mules i matxos, venuts a les fires de tardor a compradors catalans o espanyols.

Durant les tres estives l'eucassada (o la colla) es barrejava amb la vacada ; però tot sovint se la posava a les pastures menys bones, cosa que demanava la locació d'un eucasser, i jaces i cabanes separades. Per llur nombre i llur manera de pasturar els prats molt arran de terra, deixant poca matèria vegetal a la mata d'herba, feien sobretot competència als ovins que seguien.

El cicle dels ovins era diferent i completava el cicle dels bovins. Gairebé tots els ovins són transhumants (passen l'hivern fora d'Andorra, a les planes), que es tracti de ramats andorrans o de conllocs. Cal dissociar dues situacions

diferents :

- els ramats estrangers o andorrans que anaven directament als cortons i s'hi quedaven tot l'estiu ;
- els ramats exclusivament andorrans qui utilitzaven les estives comunes després de la vacada i de l'eucassada.

En tots els casos els ovins s'utilitzen al maig i juny per a femar camps i prats : és l'obligació de "bogar". Per petits ramats de cinquanta a alguns centenars de caps, pasturen durant el dia els rebaixants i els boscos, quan les vaques són a les bordes i durant la primera estiva. Cada nit són apletats dins uns andars, que es desplacen passats uns quants dies (vegeu els documents 7 i 8). Després pujaven a les bordes amb el mateix compromís. Això concernia sobretot els transhumants d'Espanya, que arribaven molt d'hora i es tosquilaven a Andorra mateix. Els transhumants francesos arribaven més tard, al juny, i pujaven directament als cortons.

A finals de juliol els ovins entraven a la primera estiva, a l'agost a la segona i al setembre a l'última. Repassen als llocs ja pasturats i van als alts vessants i circs enlairats que els bovins han deixats, sigui per ser massa esquerps, sigui per la presència de neu.

Els cortons són llogats a la primavera. A cada parròquia, la subhasta té lloc a finals de febrer, o durant les fires de Pasqües, o el diumenge de rams. Segons les normes del Comú, els ramats poden entrar-hi a finals de maig o a mitjans de juny. Els pastors llogaters organitzen la pastura com els convé. La càrrega pastoral n'era la més gran possible, per a rendibilitzar la locació, amb tots els danys que podia comportar i que no es notaven tant en les altres estives. Els transhumants s'hi podien quedar fins a l'octubre, però hem vist que a la Sant Miquel els propietaris de les bordes veïnes hi podien enviar el seu bestiar.

A muntanya **les pletes** dels ovins són a les crestes o replans airejats. Però **els orris** són sempre dins una coma, prop d'una font o d'una mollera, amb una forma característica : una cabana de pedra seca, sovint rodona i coberta de gleva, acompanyada d'un tancat llarg i estret, sinuós, obert a cada extremitat, concebut per tal que el ramat s'hi canalitzi i que un home sol pugui cuidar les ovelles i munyir-les.

A les estives comunals o als cortons, era poc freqüent que una ramada de mil o alguns milers de caps pasturés en un sol grup : per un pasturar més eficaç, per una conducta més còmoda o per adaptar-se al relleu, es dividia en diversos ramats de 4 o 500 caps que es repartien el territori. La baciva, amb les ovelles sense xai i els joves moltons, anaven als llocs menys bons o més rocosos.

Els ramats ovins anaven sempre acompanyats de cabres, que podien anar fins al 10% del total. Moltes cases andorranes, sobretot les més modestes, tenien

algunes cabres, per la llet i els cabrits : es quedaven tot l'any al poble, fins i tot l'estiu, on pasturaven els terrenys dolents i els vessants que no es podien donar als altres ramats. Un cabrer comunal les portava als rebaixants o a les solanes rocoses.

Les situacions locals

Aquest esquema és pot transposar a tot Andorra. Segons les parròquies hi havia però algunes adaptacions.

A les parròquies altes, l'espai agrícola pels conreus és més reduït, però hi ha moltes estives, amb més capacitat de pastura d'estiu que de reserves d'herba per a l'hivern. Això portava a una més gran orientació cap al ovins, a la transhumància i a la locació de molts cortons. Per les cases modestes les activitats complementàries i les migracions eren més necessàries. La reducció del període vegetatiu portava una més gran concentració dels treballs agrícoles en menys setmanes, cosa que portava les cases petites i mitjanes a practicar molt l'ajuda mútua i les cases fortes a satel·litzar les famílies pobres o a llogar assalariats. Era el cas a Canillo, on dallar o segar les principals propietats de la Vall d'Incles demanava la pujada de colles llogades a les parròquies baixes, on la feina era més avançada.

Les parròquies baixes, Andorra la Vella i sobretot Sant Julià de Lòria, tenien poques estives. Havien de limitar el seu bestiar. Això explica que els cultius d'autoconsum o els cultius especulatiu com el tabac hi tinguin més importància. S'entén també que la gent hi busqui sempre altres activitats : segons les èpoques seran els cultius comercials, les migracions temporeres, el contraban, l'artesanía, la indústria del tabac, i finalment una orientació comercial més precoç.

Les fires

Les fires dels diversos pobles d'Andorra, a la primavera i al setembre-octubre, no van ser mai importants, car no hi havia prou volum de vendes per a atreure negociants, i el Principat era massa aïllat per veure confluïr-hi el bestiar de les comarques veïnes. Eren doncs fires d'intercanvis locals, entre cases andorranes, i poques vendes a l'exterior.

Només la fira d'Andorra la Vella jugava un paper de contacte per totes les parròquies andorranes (vegeu el document 10). Per això es feia més tard que les altres i veia alguns maquinions o negociants estrangers, que venien a comprar a més bon preu els millors animals abans les grans fires de novembre, a Organyà per la Sant Andreu, on hi havia més competència. A més, les fires d'Andorra es trobaven limitades per l'actitud de molts andorrans, que preferien seguir les fires

d'Arieja i sobretot d'Organyà, més importants i fora del Principat. Com que hi podien comprar i vendre sense pagar després drets de duana al tornar, feia possible eventualment uns negocis a tres bandes, quan hi havia diferencial de preus o penúries d'un cantó o de l'altre.

El bestiar andorrà que s'hi proposava era venut per quatre motius principals :

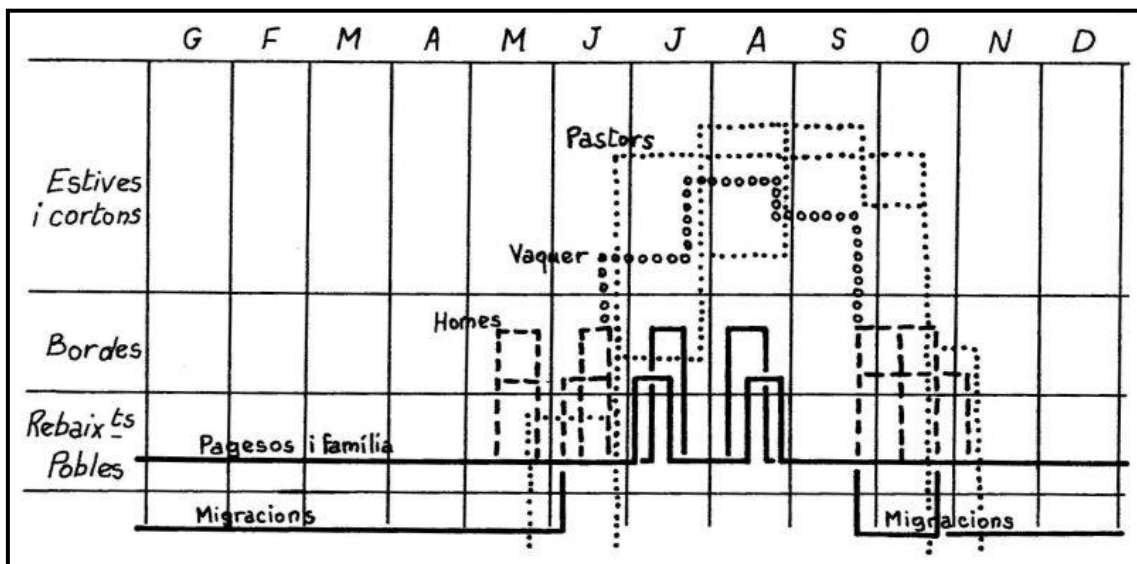
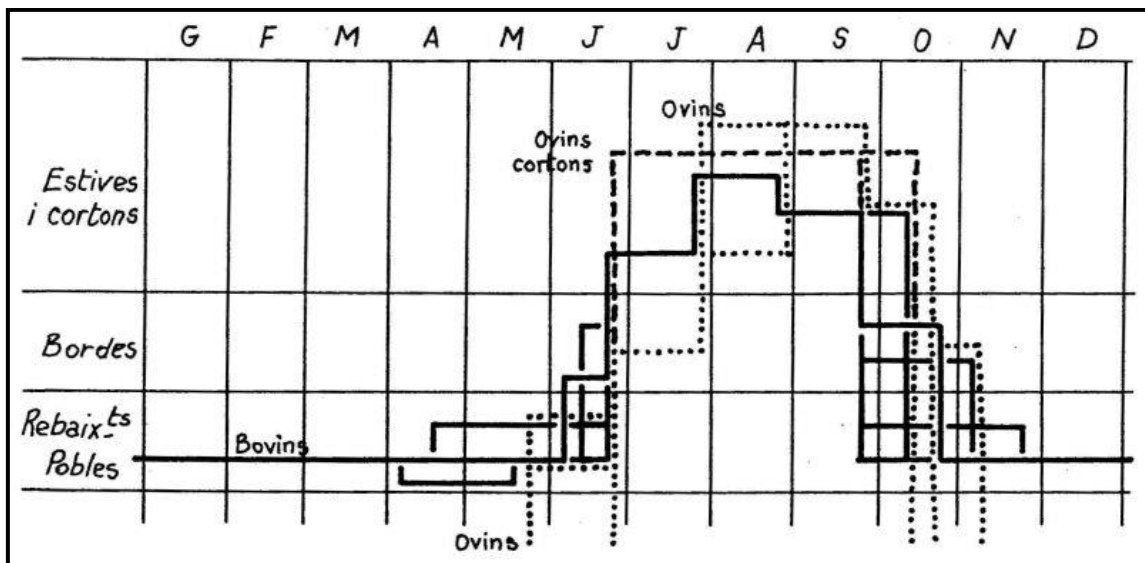
- Primer es tractava d'ajustar el nombre d'animals que es guardava per l'hivern - i per la futura reproducció - amb les reserves d'herba que es tenia. Es venia el bestiar que no es podia alimentar per a evitar de vendre'l a baix preu a la primavera o, pitjor, de ser obligat de comprar fenc. Evidentment es venien els animals menys bons o més grans.
- Pels pastors, es comprava a la primavera els animals que s'engreixarien l'estiu a la muntanya i, a la tardor, s'intentava reduir el ramat a les possibilitats de les pastures d'hivern llogades per la transhumància. S'hi venien també per la carnisseria les ovelles més grans que havien ben "aprofitat" de les estives.
- Menys sovint es venia bestiar jove, vedells o pollins de l'any (el bestiar de cria).
- Sobretot es negociaven les mules i els matxos, una especialitat andorrana. El transport, o tragí, els treballs del camp a Catalunya i Espanya, els exèrcits francès i espanyols oferien un mercat important. Per tenir una idea del volum de negoci andorrà a la fira d'Organyà, al 1895, 400 vaques i sobretot 450 matxos, més 100 cavalls, euques i pollins, i 25 burros van ser declarats als serveis duaners espanyols, segons J. de Carvajal.

Sembla inútil d'insistir sobre el paper social de les fires, andorranes o exteriors, paper que tenien també les festes majors. Era l'ocasió de veure parents, de reforçar la xarxa de relacions amb les cases de la parròquia o de les parròquies veïnes, doncs d'afirmar públicament les aliances. S'intercanviaven informacions i s'hi creava opinió pública a una època sense ràdios i amb diaris rars i poc llegits.

II-Ilustracions a continuació :

- El cicle anual de la vida pastoral a Andorra (croquis)
- Andars a les Bordes d'Envalira (fotografia)
- Andars a Llorts (fotografia)
- Les pedres de sal, a la pleta de la Rabassa d'Ordino (fotografia)
- La fira d'Encamp (fotografia antiga)

El cicle anual de la vida pastoral a Andorra

(croquis J. Becat, tesi, volum 2, p. 49)

Pels circuits pastorals d'estiu, en general de tres estives successives, els bovins precedeixen sempre els ovins. Una part dels ovins es queda tot l'estiu als cortons o emprius i no participen al sistema rotatiu de les estives comunals. Els pagesos fan més o menys viatges i estades entre pobles i bordes segons la distància i el desnivell, amb sojorns en altitud d'un o més dies, amb estada a la borda, fins i tot amb la família.

Andars a les Bordes d'Envalira

(foto J. Becat, 1974)

A Canillo, a les Bordes d'Envalira, un andar preparat per rebre ovelles. Més que femar el prat es tractava aquí de guardar amb seguretat un ramat per a la nit, dins una zona de bordes i cases prop de la carretera general.

Andars a Llorts

(foto A. Lerouge, 1978)

Un andar funcional a Llorts (parròquia d'Ordino). El ramat de Cal Fijat comptava uns 300 caps i es tancava cada nit a l'andar. Al matí el pastor desplaça una de les cledes per fer sortir a poc a poc les ovelles : les controla i pot aïllar-ne l'una o l'altra per curar-les. Som a l'inici de juliol, quan el ramat pasturava els rebaixants, abans de pujar a la primera estiva d'Ordino. L'andar ja va ser desplaçat, com es veu amb el color de l'herba a la seva dreta, però la seva funció principal era de protegir el bestiar, car ens trobem prop del poble i de la carretera.

Les pedres de sal

(foto A. Lerouge, 1978)

La vacada i la colla d'Ordino acaben d'arribar a la Rabassa de Rialb. El canvi d'estiva s'ha fet de bon matí, per la muntanya. Les vaques i les euques de tota la parròquia són encara barrejades a la pleta de la segona estiva. A muntanya els animals necessiten consumir regularment sal. Per les vaques o euques els propietaris portaven sal cada setmana al seu propi bestiar, dipositant-la sobre pedres de sal, unes pedres planes i amples repartides dins la gespa, procurant descartar els altres animals. Aquests llocs, dits les *saleres*, les *salineres* o els *assaladors*, són espais prou planers i oberts, sovint una part de la jaça, com és el cas aquí, on tres euques llepen la sal repartida sobre una d'aquestes pedres. Els *assaladors* pels ovins tenen més pedres de sal. La distribució de sal és avui dia una manera de fixar i controlar els ramats que pasturen per la muntanya sense vaquers o pastors permanents (fotografia Alà Lerouge, 08/1977).

La fira d'Encamp

(fotografia L.A. Fernsworth, 1930, Arxius Terra Nostra)

La fira tenia lloc molt d'hora, el 10 de setembre, quan la major part dels ramats eren dins la tercera estiva, a muntanya. Serà desplaçada després a l'inici d'octubre, just quan s'acabaven les vacades i colles comunes. Com es veu en la fotografia, tenia lloc a la plaça de la Mosquera, entre la carretera nova, a la dreta, i el camí real que travessava el poble, a l'esquerra. S'ofereix poc bestira, exclusivament bovins. Més important, la fira d'Andorra era la última, el 27 d'octubre per la Sant Vicenç. Es feia a un prat del solà, el Prat del Motxilla, avui dia al cor de la zona urbana. Era sobretot una fira de bovins. Quan es proposava un lot d'ovelles o de xais, a Encamp com a Andorra la Vella, es posava a part dins un andar.